

Column

Martin en Sarah

Richard Rorty

De recente pogingen om Heidegger af te doen als 'een nazi-filosoof' lijken veel op de pogingen van de nazi's om de relativiteitstheorie van Einstein af te doen als 'joodse fysica'. In beide gevallen wordt er geen beroep gedaan op ons vermogen onderscheid te maken tussen een denkwijze en een daarmee strijdige denkwijze, maar op iets dat meer voor de hand ligt: onze morele intuïtie. Wanneer je weet dat de notie relativiteit louter een produkt van culturele decadentie is, kun je jezelf de moeite besparen eerst een reeks vergelijkingen te doorvorsen alvorens te beslissen of het fenomeen ook op niet-relativistische wijze verklaard kan worden. Wanneer je weet dat Heideggeriaanse noties als 'authentieke existentie' of 'luisteren naar de stem van het Zijn' inherent fascistisch zijn, kun je jezelf de moeite besparen Heideggers bijdrage aan de westerse filosofie te vergelijken met die van bijvoorbeeld Hegel, Dewey, Popper of Blumenberg. Bovendien kun je de werken van auteurs die door Heidegger beïnvloed zijn - zoals Derrida, de Man, en Foucault - als besmette nonsens terzijde schuiven.

Heidegger zelf was een meester in het snel-terzijde-schuiven. Net als Nietzsche, die volhield dat zijn neus hem vertelde of een boek al dan niet de moeite waard was, beweerde Heidegger het spoor van het 'authentieke' of 'oorspronkelijke' te kunnen ruiken. Hij verwierp alle pogingen gelijke kansen of menselijk geluk te bevorderen, omdat die symptomatisch waren voor het 'humanisme' en eens te meer onze *Seinsvergeessenheit* illustreerden. Dus toen de nazi's ten tonele verschenen, voelde hij geen noodzaak hun voorstellen met die van de sociaal-democraten of de katholieken te vergelijken - geen noodzaak te vragen welke toekomst Duitsland onder het nazi-regime tegemoet zou gaan; te vragen of het wellicht beter zou zijn te leven binnen de voorwaarden van het verdrag van Versailles en of het ontslaan van joodse professoren de Duitse universiteiten schade zou berokkenen. De lucht van de nazi's beviel hem; ze roken authentiek.

Dankzij publicaties als die van Hugo Ott, Victor Farias en anderen, weten we dat Heideggers queeste naar authenticiteit niet van ordinaire ambitie gevrijwaard was. Ook weten we dat hij de leugen niet schuwde wanneer mensen hem om rekenschap vroegen. Maar het verkeerde politieke oordeel, de ambitie en de laffe hypocrisie van Heidegger - en naar mijn mening zelfs zijn grote weerzin tegen democratie - vallen in het niet bij zijn zwijgen over het uiteindelijke lot van de Europese joden. Doorgaans zijn we bereid de verwaandheid, rancunes en dubieuze praktijken van originele denkers en schrijvers door de vingers te zien, en te vragen: "Maar toch, wat hebben deze mensen ons te zeggen en wat kunnen we daarvan le-

ren?" Dit lot zou ook Heidegger ten deel gevallen zijn, wanneer hij na de oorlog niet zo halsstarrig was blijven zwijgen over de holocaust, wanneer hij niet geweigerd had het bestaan daarvan te erkennen.

Toch zou het gepast zijn onze neuzen dicht te knijpen, leven en werk te scheiden, en de werken van Heidegger niet anders te beoordelen dan die van andere auteurs. De inhoud van deze werken zouden we niet moeten toetsen aan onze morele intuïtie, maar aan de inhoud van de werken van andere denkers. Originele verhalen over de geschiedenis van de westerse filosofie zijn dun gezaaid; net zo dun als originele verhalen over de bewegingen van hemellichamen of de structuur van materie. De eerstgenoemde verhalen gaan op zoek naar de oorsprong van de woorden die we gebruiken en dus ook naar de oorsprong van onze morele intuïties. Wanneer we een authentiek nieuw verhaal daaromtrent onder ogen krijgen, kunnen we het ons niet permitteren dat zomaar naast ons neer te leggen. Slechts het zelfgenomen vertrouwen dat Nietzsche en Heidegger in hun neuzen hadden zou ons dispensereren.

We zullen eerder geneigd zijn iemands leven van zijn of haar werk te scheiden, wanneer we niet vasthouden aan de koppeling tussen het morele karakter - van onszelf en van anderen - en het bezit en de ontplooiing van talenten. Een les van Freud leert ons inzien dat het morele karakter van een persoon - zijn of haar selectieve gevoeligheid voor de pijn die anderen lijden - gevormd wordt door toevallige gebeurtenissen in zijn of haar leven. Vaak en wellicht gewoonlijk zijn deze gevoeligheid en het project van zelfverwerkelijking dat deze persoon middels zijn of haar oeuvre realiseert, onafhankelijke variabelen.

Ik kan datgene wat ik bedoel met 'toevallige gebeurtenissen' en 'onafhankelijke variabelen' verhelderen door de contouren van een net iets andere mogelijke wereld te schetsen; een wereld waarin Heidegger een andere tegenstander van maatschappelijke gelijkheid, Thomas Mann, zou bijvallen in diens openlijke verzet tegen Hitler. Wanneer u zich voorstelt dat Heidegger in de zomer van 1930 hals over kop verliefd wordt op een mooie en gevoelige studente filosofie die hem bewondert, krijgt u een idee hoe deze mogelijke wereld er in werkelijkheid uit zou hebben kunnen zien. Ze heet Sarah Mandelbaum en is joods, maar daar schenkt Heidegger, die duizelig van hartstocht is, nauwelijks aandacht aan. Na een pijnlijke scheiding van zijn eerste vrouw, Elfride - door deze affaire verliest hij een aantal vrienden, onder wie de Husserls - trouwt Heidegger in 1932 met Sarah. In januari 1933 krijgen ze een zoon, Abraham.

Scherpsend zegt Heidegger tegen Sarah dat zij mag denken dat hun zoon naar de aartsvader genoemd is, maar dat de naam Abraham voor hem verwijst naar Abraham a Sancta Clara, het enige andere jongetje in Messkirch dat een geslaagd man werd. In de bibliotheek gaat Sarah op zoek naar de antisemitische geschriften van Abraham a Sancta Clara en zo leidt het grapje van Heidegger tot de eerste serieuze ruzie tussen beide echtelieden. Eind 1933, wanneer Sarah zijn aandacht vestigt op het feit dat alle joodse *Beamter* onder wie zijn schoonvader, de laan uitgestuurd zijn, maakt Heidegger dergelijke grapjes niet meer. Hij leest dingen over zichzelf in het studentenblad die hem doen beseffen dat ook voor hem het tij wel eens zou kunnen keren. Langzaam dringt het tot hem door dat zijn liefde voor Sarah het grootste deel van zijn prestige teniet heeft gedaan en dat hem dat vroeg of

laat zijn baan zal kosten.

Hij houdt echter nog steeds van haar en uiteindelijk verlaat hij omwille van haar de bergen waartussen hij is opgegroeid. In 1935 doceert Heidegger, weliswaar als gastdocent, in Bern. Zwitserland heeft op dat moment alle leerstoelen voor filosofie opgeheven. Plotseling komt er een aanbod van het *Institute of Advanced Study* in Princeton. Gedurende twee jaar leert Heidegger daar traag en moeizaam Engels, verlangend naar een gelegenheid nogmaals collegezalen vol devote en aandachtige studenten te betoveren. Die kans krijgt hij in 1937, wanneer enkele medeëmigranten hem een vaste aanstelling bezorgen aan de Universiteit van Chicago.

Daar ontmoet hij Elizabeth Mann-Borgese, die hem voorstelt aan haar vader. Heidegger en Mann ontdekken dat ze het met Horkheimer en Adorno eens zijn dat Amerika een *reductio ad absurdum* van de Verlichtingsidealen is, een land zonder cultuur. Maar ondanks hun verachting voor Amerika zien ze duidelijk in dat Hitler Duitsland geruïneerd heeft en dat hij op het punt staat Europa te verwoesten. Tijdens fulminerende radiotoespraken trekt Heidegger van leer tegen het nationaal-socialistische regime. Zo kan hij toegeven aan de behoefte ten overstaan van grote volksmassa's een heroïsche indruk te maken. Onder andere omstandigheden zou een rectoraatsrede zijn ego hebben kunnen strelen.

Tegen het einde van de Tweede Wereldoorlog is het huwelijk van Heidegger gestrand. Sarah Heidegger is dan een toegewijd sociaal-democrate. Ze draagt Amerika een warm hart toe en ontpopt zich als fanatiek zioniste. Ze heeft Heidegger leren kennen als een groot man met een koud en ondoordringbaar hart, een hart dat ooit voor haar openstond, maar dat nu gesloten blijft voor haar sociale idealen. Zoals ze de zelfingenomene is gaan verachten, zo bewondert ze de filosoof en de anti-nazi polemist. In 1947 laat ze zich van Heidegger scheiden en vertrekt met Abraham, die inmiddels 14 jaar oud is, naar Palestina. Ze raakt gewond tijdens de burgeroorlog en na de onafhankelijkheidsverklaring krijgt ze een leerstoel voor filosofie aan de Universiteit van Tel Aviv aangeboden.

In 1948 wordt Heidegger in Freiburg met open armen ontvangen. Hij helpt zijn oude vriend Gadamer aan een baan, hoewel hij een diepe verachting koestert voor Gadamer's instemming met de nationaal-socialistische machtsovername aan de Duitse universiteiten. Uiteindelijk trouwt hij voor de derde keer. Zijn bruid, een oorlogsweduwe, doet volgens al zijn oude vrienden Elfride herleven. Wanneer hij in 1976 sterft, legt zijn vrouw de presidentiële Vrijheidsmedaille op zijn doodskist, de medaille *Pour le Mérite*, en de gouden medaille van de Nobelprijs voor literatuur. Deze prijs werd hem een jaar na de publicatie van zijn korte aangrijpende elegie voor Abraham, die in 1967 op de Golanhoogte sneuvelde, toegekend.

Welke werken schreef Heidegger in deze mogelijke wereld? Bijna precies dezelfde als in de werkelijke wereld. In beide werelden stelt hij dat de tijdsspanne die Parmenides met Nietzsche verbindt, gekenmerkt wordt door een geleidelijke teeloorgang van een oorspronkelijk 'Zijns-bewustzijn'. In de mogelijke wereld geeft hij in *Einführung in die Metaphysik* echter te kennen dat de verachtelijke nationaal-socialistische beweging een voorbeeld bij uitstek is voor het blinde nihilisme van de moderne technologie, en constateert hij dat Hitler Duitsland verlaagt tot het metafysische niveau van de Sovjetunie en Amerika. Zijn seminars over Nietzsche vertonen grote overeenkomsten met de seminars die hij gaf in de werkelijke we-

reld, met uitzondering van een lange uitwijding over Nietzsches verachting voor antisemieten, een uitwijding die opvallend veel lijkt op het gelijktijdig, maar onafhankelijk geschreven *Portret van een antisemiet* van de hand van zijn tijdgenoot Sartre.

De meeste essays die Heidegger in onze wereld schreef, schreef hij ook in deze andere wereld. Hier becommentarieert hij in het kader van een lezingenreeks aan de universiteiten van Harvard en Virginia teksten van Thoreau en Jefferson. Deze colleges brengen het pathos van zijn Schwarzwald-pastorale over naar Mount Monadnock en de Blue Ridge van Virginia. Zijn in deze wereld geschreven werken verwoorden dezelfde strijd die hij ook in onze werkelijke wereld voerde - de strijd om buiten het domein van de filosofische traditie te treden om dáár 'een nieuw lied te zingen'. Het leven van Heidegger wordt bij uitstek gekenmerkt door deze persoonlijke queeste naar zuiverheid en originaliteit en door zijn poging het Westen te bezien vanuit een nieuw en absoluut uniek perspectief. Noch zijn liefde voor een vrouw, noch de politieke gebeurtenissen in die dagen, konden die queeste doorkruisen.

In onze wereld laat Heidegger zich na de oorlog niet meer uit over politieke kwesties. In de mogelijke wereld wendt hij het prestige dat hij verwierf als bestrijder van het nazisme aan om het aanzien van politiek rechts in Duitsland te herstellen. Hij wordt aanbeden door Frans Joseph Strauss, die enkele malen op audiëntie mag komen in Todtnauberg. Sociaal-democraten als Habermas betreuren het feit dat Heidegger in de naoorlogse Duitse politiek consequent de verkeerde zijde koos. In besloten kring uiten ze soms het vermoeden dat Heidegger in iets andere omstandigheden geen slechte nazi zou zijn geweest. Maar ze piekeren er niet over iets dergelijks in het openbaar te berde te brengen over de grootste contemporaine Europese denker.

In onze feitelijke wereld was Heidegger een nazi, een laffe hypocriet, én de grootste contemporaine Europese denker. Ik heb gesuggereerd dat hij in de mogelijke wereld zijn neus ophaalde voor het onrecht dat de joden werd aangedaan, totdat hij eindelijk merkte wat er gaande was, totdat hij eindelijk medelijden en schaamte toonde. In die wereld was hij zo fortuinlijk niet tot de nationaal-socialistische beweging toe te kunnen treden, waardoor er niet zoveel aanleiding was voor lafheid en hypocrisie. In de werkelijke wereld wendde hij zijn gezicht af, om uiteindelijk zijn toevlucht te nemen tot een hysterische ontkenning. Deze ontkenning stond aan de basis van zijn onvergeeflijke zwijgen. Maar die ontkenning en dat zwijgen vertellen ons niet zoveel over de werken die hij schreef, noch vice versa. In beide werelden vormt zijn weerzin tegen democratie het enige verbindende element tussen de politieke praxis van Heidegger en zijn oeuvre. Deze afkeer deelde hij met auteurs als Eliot, Waugh en Paul Claudel - auteurs die we, zoals Auden voorspelde, al lang vergeven hebben omdat ze goed schreven. Wanneer het daarbij gebleven was, zouden we Heideggers minachting voor democratie gemakkelijk door de vingers hebben kunnen zien. Maar in de wereld zonder Sarah, de wereld waarin Heidegger ongelukkigerwijs leefde, bleef het daar niet bij.

Vertaling: Pieter Thomassen